

Dr. HERZOG Csilla, PhD

· egyetemi docens, Pannon Egyetem MFTK Társadalomtudományi Intézet
· kommunikációs igazgatóhelyettes, Pannon Egyetem. Nemzetközi Kapcsolatok és
· Kommunikációs Igazgatóság
· csillaherzog@gmail.com

Dr. RACSKO Réka, PhD

· mb. tanszékvezető, adjunktus, Eszterházy Károly Egyetem. Informatikai Kar.
· Digitális Technológia Intézet. Humáninformatika Tanszék.
· racsko.reka@uni-eszterhazy.hu

A MÉDIAMŰVELTSÉG METAMORFÓZISA A HÁLÓZATOK KORÁBAN: HELYZETELEMZÉS A KÖZNEVELÉS SZEMSZÖGÉBŐL

*Transformation of Media Literacy in the Age of Networks:
Analysis from the Perspective of Public Education*

*Metamorfoza medijske pismenosti u dobu mreža:
analiza perspektive opšteg obrazovanja*

A hálózatok korában új értelmet nyer a médiatudatosság, hiszen a médiumok pluralizálódtak, az információéhség következtében a tartalomfogyasztás mértéke jelentősen nő (24/7), a felnövekvő generációk kompetenciái, képességei jelentősen változnak a képi világ hatására, amelyhez hozzájárul a világháló mindenki számára történő elérhetősége. A digitális átalakulás egyik legfontosabb kérdése, hogy hogyan tudjuk az internetet, különösen a fiatalok hogyan tudják az internetet biztonságosan, tudatosan és értékteremtő módon használni (Digitális Gyermekvédelmi Stratégia). Az erre való felkészítés új kihívások elé állítja az oktatást is. A digitális térben való felelős magatartás iránti elvárás új megvilágításba helyezi a médiaműveltség fogalmát, és számos új elemmel bővíti, például kiemelt figyelmet kapnak a digitális tartalomfogyasztás során előforduló negatív jelenségek és nagy figyelem hárul ezek értelmezésére, magyarázatára és preventív fejlesztésre (pl. internetes zaklatás, információs túlterheltség, függőségek, digitális stressz, human hacking). Tanulmányunk célja, hogy rávilágítson a digitális transzformáció következtében kialakuló digitális és hálózati kultúra főbb jellemzőire, az ezzel kapcsolatos aktuális felmérések eredményére, a médiaműveltség fogalmának tartalmi változásaira és új területeire. Kutatásunkban a témához kapcsó-

lódó, jelenleg hatályos hazai és uniós stratégiákat (Digitális Oktatási Stratégia, Digitális Gyermekvédelmi Stratégia, EU Digitális Oktatási Cselekvési Terv), valamint oktatásszabályozási dokumentumokat (Nat2020) alapul véve a tartalomelemzés módszerével, induktív kódolás segítségével megvizsgáljuk a médiaműveltség fogalmának metamorfózisát. A téma különösen aktuális, hiszen Magyarországon az új Nemzeti alaptanterv életbelépésével kivezetésre kerül az e területet felölelő mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgy a köznevelés rendszeréből, azonban annak tartalmi elemei egyre jelentősebb szerepet töltenek be a társadalom (digitális) jólétében.

Kulcsszavak: *mediaműveltség, digitális transzformáció, dokumentumelemzés, Nat2020*

A DIGITÁLIS TRANSZFORMÁCIÓ HATÁSA A TÁRSADALOMRA

A digitális technológiák forradalmasították társadalmunkat, a gyermekek ma egy technológia-vezérelt világban nőnek fel, amely világot a digitális transzformáció, átállás, átalakulás kifejezésekkel jellemzik, és e technológiák terjedésének hatását írják le a társadalmi ökoszisztéma minden területén.

Ahogy Bruner (RACSKO) is említi, a kultúrában bekövetkező változások közvetlen hatást gyakorolnak az egyén képességeire, hiszen az elme működése attól is függ, hogy milyen eszközök állnak rendelkezésre. Fontos fordulópontra kerül a számítógép, majd az internet megjelenése, hiszen e médiumok hatást gyakorolnak az egyének képességeire, valamint befolyásolják az életben való boldogulásukat.

A 21. század a hálózatok forradalmáról szól, és a folyamat drámai változásokat – korlátlan lehetőségeket, ugyanakkor kockázatokat is – hozhat mindennapi életünkbe, munkánk és tanulmányaink terén is (SZÜTS). Egy 2016-ban megjelent tanulmány szerint: „Napjainkban a munkakörök mintegy 90%-ához szükség van valamilyen szintű digitális készségre. Amennyiben a digitális kompetenciákat nem sikerül minden korosztálynak elsajátítania, akkor nagy a kockázata annak, hogy Európa éppen versenyképességének legjelentősebb tényezőjét, a magasan képzett és iskolázott munkaerőjét veszíti el” (EURÓPAI BIZOTTSÁG).

A 21. században az írni-olvasni tudás és számolás mellett a digitális készségek is az általános műveltség részét képezik, az élet minden területén szükség van rájuk. Ahhoz azonban, hogy az egyének a digitális társadalomban képesek legyenek eligazodni és boldogulni, illetve hogy meg tudják oldani a digitális kockázatokat, olyan kompetenciákra van szükségük, amelyek segítségével meg tudnak felelni a digitális átalakulás kihívásainak, és élni tudnak annak lehetőségeivel.

A digitális kompetencia mint kulcskompetencia az egész életen át tartó tanuláshoz is szükséges. Rohamosan fejlődő digitális társadalmunkban a

technológiák magabiztos és kritikus gondolkodásmóddal történő alkalmazását ezért minden állampolgárnak el kell sajátítania.

Jelen tanulmány központi kérdése, hogy nemzetközi viszonylatban hol állunk a médiaműveltséggel kapcsolatos felmérések rangsorában, ehhez kapcsolódóan a hazai stratégiai tervezésben hol és hogyan kap helyet e jelenség, valamint az oktatásszabályozás területén bekövetkezett változás, a 2020 januárjában bevezetett Nemzeti alaptanterv miként módosítja a médiaműveltségről kialakult fogalmi struktúrát, illetve hogyan alakul a mozgókép-kultúra és médiaismeret tárgy hazai közoktatási helyzete.

Vizsgálati módszerünk a kvalitatív, összehasonlító tartalomelemzés, alapjául a 2016-os Digitális Oktatási Stratégia, a szintén ugyanebben az évben előterjesztett Digitális Gyermekvédelmi Stratégia, illetve a 2018-ban az Európai Bizottság által elfogadott Digitális Oktatási Cselekvési Terv szolgált. Ezeket vetettük össze a 2020-as Nemzeti alaptantervvel, fókuszálva a médiaoktatásra és a fentebb megnevezett digitális és médiaismeretekre, készségekre.

A HÍRFOGYASZTÁSI SZOKÁSOK VIZSGÁLATÁNAK EREDMÉNYEI

A technológiai változások közvetlen hatást gyakoroltak a hírfogyasztási szokásokra, így az álhírek is könnyebben terjedhetnek, igazságtartalmuk megkérdőjelezése nélkül. Az alábbi felmérések az e témához kapcsolódó aktuális tendenciát mutatják be nemzetközi összehasonlításban.

A Médiaműveltségi Index (Media Literacy Index) eredményei (Nyílt Társadalom Alapítvány- EuPi (2018))

A legnagyobb hatást az álhírek elleni küzdelemben az oktatás, azon belül is a médiaműveltség (azok a kognitív és szociális, valamint technikai készségek, amelyek birtokában az állampolgárok kritikus álláspontot képesek megfogalmazni a befogadott információval kapcsolatban) fejlesztésével lehet elérni. Ezt ismét igazolta az a nemzetközi vizsgálat, amelynek eredményeit 2019-ben közzétették.

A Nyílt Társadalom Alapítvány (EuPI) szófiai központja 2018-ban mintegy 35 európai országban az alábbi változók figyelembevételével kutatta a médiaműveltséget: a sajtó szabadsága, sajtószabadsági index, PISA-pontszám az értő olvasásban, tudományos műveltségben, matematikai készségekben, a felsőfokú végzettségű lakosság százalékaránya, az emberek egymásban való bizalmának foka, e-participációs index.

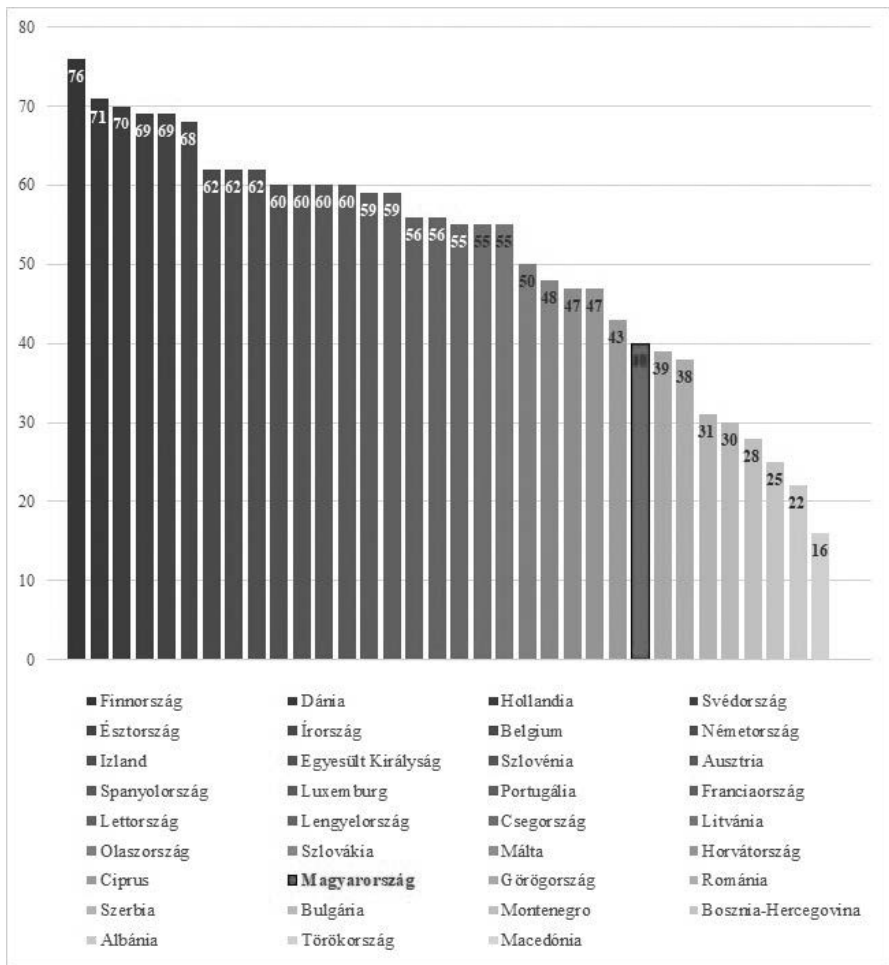
Az adatokat a Freedom House, a Riporterek Határok Nélkül (Reporters Without Borders), a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD), az Eurostat, az Európai Életminőség Felmérés (EQSL) és az Egyesült Nemzetek Szervezete (UN) biztosította a kutatók számára.

A 2018-as felmérés eredményei szerint a skandináv, illetve balti államok állnak az élen, őket követi Nyugat- és Közép-Európa, majd pedig a balkáni országok. Finnország, Dánia, Hollandia, Svédország és Észtország vezeti a rangsort a 2019. évi médiaműveltségi mutatóban. A rangsor utolsó öt helyezettje balkáni ország: Észak-Macedónia (35. hely), Törökország (34. hely), Albánia (33. hely), Bosznia és Hercegovina (32. hely) és Montenegró (31. hely).

Már a 2017 és 2019 közötti tendenciák is azt mutatták, hogy a közép- és kelet-európai országok lemaradnak a rangsorban, a legnagyobb romlást Csehország, Szlovákia és Lengyelország tapasztalta. Őket követi Lettország, Litvánia, Horvátország, Magyarország és Románia, valamint a szomszédos Ausztria, Szerbia és Málta. Magyarország a rangsor 26. helyén, tehát a középmezőny végén végzett 40 ponttal.

A kutatás eredményei bizonyos földrajzi mintákat is igazolnak. Az északnyugat-európai országoknak vannak a legjobb előfeltételeik a dezinformációval szembeni ellenállásra, a délkelet-európai országok a legkiszolgáltatottabbak ebben a tekintetben, Közép- és Kelet-Európa országaiban pedig folytatódik a negatív irányú visszarendeződés (LESSENSKI).

A vizsgálatot összegző tanulmány szerint szoros szignifikáns kapcsolat látszik igazolhatónak egyrészt a korrupció és a tudósokba, illetve az újságírókba vetett bizalom szintje, másrészt az ország médiaműveltségi mutatójának eredményei között. Úgy tűnik, hogy a korrupció közvetlenül kapcsolódik a médiaműveltség szintjéhez, a korrupciótól mentesnek tekintett országok ugyanis magas pontszámmal rendelkeznek a médiaműveltségi indexben is. A tudósok és az újságírók munkájával kapcsolatos bizalmatlanság szintén összefügg a médiaműveltséggel, a nagyfokú bizalmatlanságot mutató országok ugyanis alacsonyabb eredményekkel rendelkeznek a médiaműveltségi indexben.

1. ábra. Médiaműveltségi rangsor a vizsgált 35 európai országban (2018) (SZITÁS)

A tanulmány kimutatja, hogy azokban az országokban, ahol fejlett az oktatás, magas fokú a sajtószabadság, az e-participáció és a társadalmi bizalom, ott a médiaműveltség is magas fokú, kevésbé terjednek az álhírek. Párhuzam vonható a demokratikus és az autoriter jellemzőkkel bíró politikai rendszerek között is: minél decentralizáltabb az állami struktúra, szabadabb a sajtó és nagyobb a társadalmi bizalom az állampolgárok között, illetve az állampolgárok hite az állami intézményekben, annál magasabb a médiaműveltség pontszáma.

Érdemes ennek kapcsán egy pillantást vetni a finnekre, akiknél az egész társadalmat áthatja a hamis információk tudatos felismerését és az ellene való tevékenységek széles körű megismerését szolgáló oktatási program, s már a kisiskolások felkészítésével elkezdődik e folyamat. Ennek kulcsaként az információs műveltséget és a kritikai gondolkodás fejlesztését nevezik meg. A tanulók megismerik például matematika órán, hogy egy statisztikai eredményt milyen sokféleképpen lehet értelmezni, vagy hogy a művészetekben egy kép manipulálásának milyen lehetőségei vannak (CHARLTON).

Összességében tehát igazolható az a megállapítás, hogy a magas fokú médiaműveltség eléréséhez jó minőségű oktatás, a digitális kompetenciák fejlesztése, a média nagyarányú szabadsága, pluralizáltsága, valamint az intézményekbe és embertársainkba vetett hit szükséges.

Hírszerzési szokások és a médiába vetett bizalom (Sonda Ipsos nemzetközi kutatás, 2020. május–június)

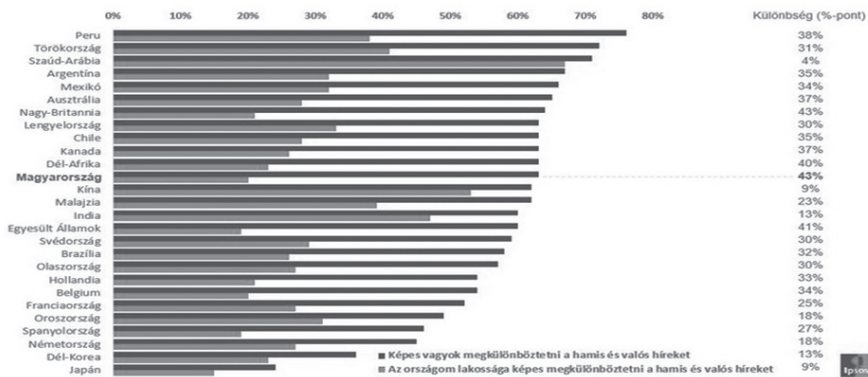
A 2020. májusában és júniusában az Ipsos és a The Trust Project által folytatott nemzetközi kutatásban 27 ország összesen 19 ezer lakóját kérdezték hírszerzési szokásairól és a médiába vetett bizalmáról (IPSOS & THE TRUST PROJECT).

Világviszonylatban az látszik, hogy a hírek beszerzésére még mindig a tévé a leggyakrabban választott médium (74 százalék), de már szorosan követik a közösségi oldalak is (72). Szintén kiemelkedő forrás a hírportálok böngészése – főképp számítógépen (62 százalék) – vagy a mobilos applikációk használata (61). Az egyértelmű vesztesek közé a rádió (41) és a nyomtatott sajtó (24) világa tartozik.

Magyarország lakossága átlagos hírfogyasztási szokásokkal bír. A vizsgált országok között azonban napi szinten mi választjuk leggyakrabban az internetes portálokat (64 százalék), ugyanakkor a mobilapplikációk használatában elmaradunk a többi ország mögött (21). A legkevésbé a mexikóiak (28 százalék) és az amerikaiak (29) online hírfogyasztók, mobilapplikációt a legtöbben Malajziában (72) és Törökországban (74) használnak. A legtöbb időt egyértelműen az indiaiak és a törökök töltik hírek olvasásával.

A felmérés alapján Magyarország két területen üt el leginkább az átlagtól. Egyrészt világelső vagyunk abban, hogy a legszívesebben ingyen olvassunk híreket (igaz, abból a szempontból a középmezőnyben vagyunk, hogy szívesen fizetünk a megbízható hírekért), másrészt nálunk a legnagyobb a különbség a saját és mások kritikai érzékének megítélésében (KOVÁCS 2020). Bár az egész világra jellemző, hogy az ember jobban bízik önmagában, mint másokban, a magyarok átlag felettinek számító önbizalommal ál-

lítják, hogy felismerik az álhíreket (a megkérdezettek 63 százaléka mondta ezt), a honfitársaikat pedig kifejezetten lenézik ezen képességüket illetően. Mindössze 20 százaléknyan voltak, akik úgy nyilatkoztak, hogy a magyarok felismerik az álhíreket (lásd 2. ábra).

2. ábra. Az álhírek felismerésével kapcsolatos felmérés eredményei 35 ország vonatkozásában 2018-ban (Kovács, 2020)

Ehhez képest Japánban teljesen reménytelennek látják, hogy bárkinek is esélye lenne tisztán látni a hírek sokaságában, azok valóságában. A japánoknak csak a 24 százaléka bízik saját magában, 15 százaléka pedig másokban ebből a szempontból.

Az Ipsos szerint míg a világ 5 felnőtt állampolgára közül 4 megbizonyosodik abban, hogy az általa fogyasztott hírek megbízható forrásból származnak, addig a közvélekedés szerint az átlag lakosság mindössze 30%-a képes csak megkülönböztetni a valódi híreket az álhírektől (KOVÁCS).

Átlagban 28 százalékponttal magasabb – azaz csaknem kétszer akkora – azok hányada, akik saját bevallásuk szerint magabiztosan meg tudnak különböztetni hamis és valós híreket egymástól (58%), mint amit ugyanezen válaszadók tudatos hírfogyasztó polgártársaik arányáról gondolnak.

Az átlagnál nagyobb önkritikával az arab, a kínai, a japán és az indiai felnőtt lakosság rendelkezik, egyes országoknál pedig, mint például Magyarország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, 40%-pont feletti ez a differencia.

Összességében megállapíthatjuk: hazánkban a felnőtt lakosság úgy véli, hogy képes tudatosan védekezni az álhírek jelenségével szemben, „[...] nem vezetheti meg a fake news jelensége – míg polgártársaiból nem igazán nézi ki ennek képességét” (KOVÁCS).

A MÉDIAMŰVELTSÉG FOGALOM TARTALMI VÁLTOZÁSAI

Az elmúlt csaknem három évtizedben a médiaműveltség definíciója újabb és újabb tartalmakkal bővült, követve a médiatechnológiai eszközök fejlődését (HERZOG–RACSKO). A 90-es évek közepén épült be a fogalomba a kritikus médiaszöveg-értés, és a tudatos tartalomválasztás, amely a 2000-es évek folyamán a digitális írástudás készségével is kibővült (KOLTAY). Egy korábbi definíció szerint: „*A médiaműveltség olyan készségek, ismeretek és értelmezési képességek összességét jelenti, melyek alapján a fogyasztók hatékonyan tudják használni a médiát. A médiaműveltség hatékony használatán értjük a médiate tartalmak tudatos választását, a médiatartalmak és szolgáltatások jellegének megértését, illetve hogy képesek legyünk hasznosítani az új kommunikációs technológiák által nyújtott lehetőségek teljes körét*” (SZÓKE–MILINTE 308).

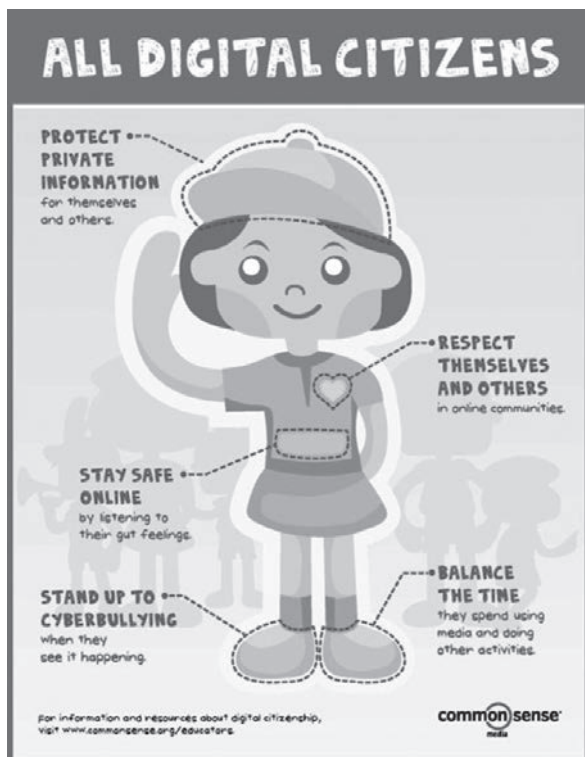
Az új médiaműveltségen egy olyan sokrétű műveltséget (*multiple literacy*) értünk, amely kiegészül a digitális, információs, kritikai műveltséghez is sorolható elemekkel, és ezek együttesen teszik képessé az egyént a jelen kommunikációs környezetben való aktív részvételre. Érdemes úgy tekinteni rá, mint a társas készségek igen színes készletére, amely képessé tesz egy nagyobb közösséggel való kommunikációra, és nem pusztán mint az önkifejezés, az önreprezentáció egyszerű individuális készsége (JENKYNS). A definíció tartalma tehát tovább tágult, mert a korábban használt tömegmédiára előre gyártott üzenetein kívül a digitális kommunikáció egyéb formáira, a közösségi média világára is kiterjed, ahol a hagyományos tömegmédiából és az egyéb kommunikációból származó üzenetek keverednek egymással.

Nagy szerint: „*A digitális technológia rendkívül széles palettáját kínálja az interaktív médiafelületeknek, ahol önálló nyelvhasználattal, viselkedési kultúrával, szokásokkal kisebb-nagyobb közösségek hálózatai jönnek létre. Az új virtuális terek új kapcsolódásokat, az információszerzés, illetve információáramlás új csatornáit nyitják meg. Az új médiaműveltségnek erre az új helyzetre is reagálnia kell, ezért a fogalomba olyan képességek is beleértendőek, mint az együttműködés, a szociális cselekvés, vagy a társadalmilag felelős médiahasználat.*” (NAGY 9)

Amint a Common Sense Education¹ szervezet által készített infografika is tájékoztat (lásd 3. számú ábra) róla, a médiaműveltség készségeivel rendelkező egyén a következő jellemzők mentén írható le: tudatosan és biztonságo-

¹ A Common Sense Education egy vezető országos nonprofit szervezet, amely minden gyermek és család életének javításával foglalkozik, hozzájárulva a 21. században való boldoguláshoz. Fő célja a médiaműveltség és a felelős digitális állampolgárság kialakításának segítése, a pedagógusok, a tanulók és a szülők körében. URL: <https://www.commonsense.org/education/>

san használja a médiumokat, képes beosztani idejét, tiszteletben tartja és védi a személyiségi jogokat, és rendelkezik a hiteles önreprezentáció készségével.

3. ábra. A médiaművelt állampolgár ismérvei (COMMONSENSE)

Egy 2013-ban lezárt kutatási eredményünk szerint a 14–18 éves korosztály médiaműveltsége szignifikáns kapcsolatban áll a médiaoktatáshoz való hozzáféréssel, ez a külső környezeti tényező tehát képes hatást gyakorolni az egyén médiaműveltségére (HERZOG–RACSKO).

A MÉDIAMŰVELTSÉGGEL KAPCSOLATOS HAZAI ÉS NEMZETKÖZI STRATÉGIÁK

Digitális Oktatási Stratégia (DOS)

A kormány az internetről és a digitális fejlesztésekről kezdeményezett 2015. évi nemzeti konzultáció (InternetKon) eredményei alapján fogadta el a magyar társadalom és a magyar nemzetgazdaság digitális fejlesztését

célzó Digitális Jólét Programot (lásd 2012/2015. (XII. 29.) kormányhatározat), melynek egyik legfontosabb stratégiai eleme a Digitális Oktatási Stratégia (lásd: 1536/2016. (X. 13.) kormányhatározat). Az irányelvek elsődleges célja, hogy az oktatási rendszer minden szintjén sikerüljön megteremteni a digitális írástudás tényleges elterjesztésének lehetőségét, hozzájárulva ezzel Magyarország versenyképességének növeléséhez. Ennek érdekében a következő célok kerültek megfogalmazásra:

- A Nat és a kerettantervek felülvizsgálatra szorulnak, a továbbgondolásuk a digitális kompetencia fejlesztésének támogatása miatt is szükségszerű.
- A kerettantervek kapcsolódási pontjait minden kimeneti követelmény, elem esetében ki kell egészíteni a digitális kompetencia fejlesztését támogató elemmel.
- A nem informatikai tantárgyak kerettanterveiben is megkerülhetetlen módon jelenjen meg a tanuló digitális kulcskompetenciáinak használata.
- A diákok számára épüljön be a tanulási feladatok közé az információkeresés, -feldolgozás, a kollaboráció IKT-val támogatott megoldásainak használata, valamint a médiatudatosság fejlesztése.

Amint a fentebb közölt felsorolásból is érzékelhető, a Digitális Oktatási Stratégiában kiemelt, kissé eltúlzott hangsúlyt kap a digitális kompetencia fogalma. A hatályos Nemzeti alaptantervre és a kerettantervekre úgy tekint, mint felülvizsgálatra szoruló oktatási szabályozásokra, és a szükséges módosítások terén azt javasolja, hogy az új kulcskompetencia, a digitális és a médiatudatosság fejlesztése minden kerettanterv kimeneti követelményében kapjon helyet, illetve tantárgyaktól függetlenül, a mindennapos tanulási feladatokban a digitális információkeresésnek és -feldolgozásnak, illetve az IKT-val támogatott megoldásoknak is legyen helyük.

A Digitális Gyermekvédelmi Stratégia (DGyS)

Választott témánkhöz tartozóan az elemzett dokumentumok közül a 2016-ban elfogadott Digitális Gyermekvédelmi Stratégia (lásd: 1488/2016. (IX.2.) kormányhatározat) következik. A határozat kifejezetten az online tér kockázataira és a káros tartalmakra fókuszált, a tudatos médiaműveltséget pedig a veszélyekre való felkészültséggel azonosította. A fejlesztés célcsoportjába a tanulók, a szülők, a tanárok, illetve az igazságszolgáltatás érintett szereplői, továbbá az állami gyermekvédelmi rendszer dolgozói egyaránt beletartoztak. A kormányhatározat állást foglalt a médiaoktatás és a tanárképzés gyakorlatának átalakítása, illetve az új tananyagok szükségessége mellett, érvként megfogalmazva, hogy ezeknek a külső környezeti tényezőknek alkalmaz-

kodniuk kell az online médiavilág által támasztott követelményekhez.

A DGyS kifejezett célja, hogy megvédje a gyermekeket az internet káros tartalmaitól, módszereitől és annak kockázataitól, felkészítse őket, szüleiket és tanáraikat a tudatos és értékteremtő internethasználatra, ezen túl pedig arra, hogy minél hatékonyabban tudjanak élni az internet nyújtotta lehetőségekkel. A stratégia 3 pillére (1) a tudatosítás és médiaműveltség, (2) a védelem és biztonság, (3) a szankcióalkalmazás és segítségnyújtás a dokumentumban közölt helyzetértékelésben, a célok meghatározásában, valamint az eszközök azonosításában is megjelenik. Jelen tartalomelemző kutatásunk fókuszában a tudatosítás és a médiaműveltség fogalmak állnak, így az ezek fejlesztésére tett javaslatokat a következőképpen összegezzük:

- szükségesek a rendszeres, átfogó internetes gyermekvédelmi mérések és kutatások;
- meg kell teremteni az információk könnyű elérhetőségét, és fel kell állítani a hitelesítés rendszerét;
- szükségessé vált a tanárképzés átalakítása, ezzel párhuzamosan pedig foglalkozni kell a szükséges tananyagok előállításával is;
- meg kell teremteni az igazságszolgáltatás érintett szereplőinek és az állami gyermekvédelmi rendszerben dolgozók, illetve a szülők kötelező médiaképzését;
- átalakításra vár a gyermekek médiaoktatása, a köznevelés rendszerén belül új alapokra kell helyezni.

A DGyS a médiaműveltség fejlesztéséhez kötődően javaslatot fogalmaz meg az ún. médiahét elnevezésű programsorozatra. A nem formális típusú oktatás során lehetőséget ad a széles módszertani paletta elemeinek alkalmazására, meghívott vendégek előadására, az érintettek nyilvános diskurzusára, közös kutatási programokra, prezentációkra, a szülők bevonására.

Az elképzelés szerint minden oktatási félévben, egy-egy héten keresztül 14.00 és 17.00 óra között kiscsoportos foglalkozások / szekció / plenáris előadások formájában foglalkoznak az 1., a 4., a 7. és a 11. évfolyamos diákokkal. A dokumentum szakmai előterjesztői szerint az új módszertani megoldás előnye, hogy a tömbösített és projekt-elven szerveződő intenzív médiaoktatás megfelel az online médiavilág által támasztott követelményeknek és kihívásoknak, ugyanakkor nem növeli jelentősen a gyermekek és a pedagógusok terheit. A médiaheteken ugyanakkor nem kötelező, csak ajánlott a részvétel. A foglalkozásokat követően a tanulók feladatot kapnak, s ezek eredményeiről beszámolnak.

A médiahét választott témái igazodnak a különböző korosztályok életkori sajátosságaihoz. Ezek közül néhány: médiahasználat/függőségek, a sztereotipizáció/gyűlöletbeszéd, a valóság és a virtualitás keveredése, a

valóságismeret gyengülése/reprezentációk, az adatbázisok sérülékenysége, nemlineáris olvasás kontra hagyományosan strukturált szövegek/iskolai követelmények ellentmondásai, a manipuláció, a mediatizált testkultúra/nemi szerepek, a generációk közti átjárhatóság csökkenése/túltiltás, a tudatos tartalomválasztás problémái a konvergens technikai platformokon; társadalmi egyenlőtlenségek, stb.

A 2016-os kormányhatározat szerint a jövőbeli tanárképzésben arra is fel kell készíteni a hallgatókat, hogy a tanárok saját szaktárgyaikon belül (annak példatárával és ismeretanyagával dolgozva) évente legalább 5–10 tanórányi média-fókuszú tanórát tartsanak, ezek tartalmi korreláljanak a probléma-térkép valamelyik elemével reflektálva és tudatosítva őket. A dokumentum helyzetérzékeléséből ugyanakkor az is kiderült, hogy kellő számú szakképzett médiatanár híján egy-egy tankerületben csak a későbbiekben indítható a program, ezért a képzési forma bevezetésének időszakában kitüntetett szerep jut az oktatást segítő külsős pedagógusoknak, szakembereknek.

Az Európai Bizottság Digitális Oktatási Cselekvési Terve

A brüsszeli határozat (lásd: 2018.1.17. COM) olyan kulcskompetenciaként értelmezi a digitális kompetenciát, amely készségek és ismeretek elengedhetetlenek az egész életen át tartó tanuláshoz. Ezekre az élet minden területén szükség van, tehát valamennyi polgárnak szükséges elsajátítania őket. A dokumentum az európai polgári digitális kompetenciakeret 5 területét nevezi meg, a DigComp 2.1 (CARRETERO–VUORIKARI–PUNIE) modellben az alábbiak mentén: információ- és adatkezelési jártasság; hatékony kommunikáció és együttműködés; digitális tartalmak kritikus használata és tudatos előállítás; kiberbiztonság és jólét; problémamegoldás.

Az európai szintű Digitális Oktatási Cselekvési Terv részletesen taglalja a digitális oktatással kapcsolatos elvárásokat, az oktatáshoz való hozzáférés és az infrastruktúra terén fő feladatként megnevezve a méltányosság és a minőség biztosítását, utalva azokra a kutatási eredményekre, amelyek igazolják, hogy a magas minőség innovatívabb és kielégítőbb tanulási élményt tesz lehetővé.

Az európai szintű szabályozás kiter arra is, hogy szükség van az oktatókat, szülőket és tanulókat célzó uniós szintű figyelemfelhívó kampányra az online biztonság, a kiberhigiénia és a médiaműveltség megerősítése érdekében. Sürgetőek továbbá azok a támogató intézkedések, amelyek célja a nemek közötti digitális szakadék további csökkentése. Ennek érdekében a technológiai és a vállalkozói ágazatban érdemes nagyobb teret szánni a digitális és vállalkozói kompetenciák lányok körében történő előmozdítására.

Nemzeti alaptanterv, 2020

A 2020-as Nat (lásd az 5/2020. (1.31.) kormányrendeletet) a 12. évfolyamon a heti 1 órás – azaz évente összesen 34 órás – művészeti fejlesztés keretében a dráma és színház tárgy mellett a kötelezően választható tárgyak között nevezi meg a mozgóképkultúra- és médiaismeretet. A korábbi oktatási gyakorlatot megtartva meghagyja a lehetőséget arra is, hogy a középiskolák 11. évfolyamán a művészetre tervezett heti 1 órában az ének-zene, a vizuális kultúra vagy a dráma és színház mellett a médiaoktatás is megmaradt a választható tárgyak között. Az alaptantervben igen röviden, mintegy 2,5 oldalon sikerült összegezni a tárgy céljait, a feldolgozásra javasolt tananyagokat és a fejlesztési tennivalókat. A tantárgy tartalmai a tanuló médiafogyasztásának fejlesztését, igényességét célozzák meg, illetve a tudatos médiafogyasztóvá válását segítik elő, mintha ez lenne a médiahasználat elsődleges célja. Az is igazolható, hogy a tantárgyhoz csatolt fejlesztési tevékenységek jelentős szerepet játszanak a Nat-ban megfogalmazott valamennyi kompetencia fejlesztésében (lásd pl. a tanulás, a kommunikáció, a digitális kompetencia, a kollaboratív munkavégzés, a személyes és társas kapcsolati kompetencia, a kreativitás, az önkifejezés, a kulturális tudatosság, a munkavállalói, az innovációs és vállalkozói kompetenciák), tehát erősödni látszik a tantárgyaktól függetlenül fejleszthető keresztkompetenciákat hangsúlyozó szemlélet. Elgondolkodtató, hogy a 2020 januárjában hatályba lépett Nat a digitális kompetenciát összemossa és egyenértékűnek tartja a médiaműveltséggel, illetve a médiatudatossággal.

AZ OKTATÁSI VONATKOZÁSÚ STRATÉGIAI DOKUMENTUMOK MÉDIAMŰVELTSÉG FÓKUSZÚ ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

Az elemzés során négy forrásanyagból dolgoztunk, ezek a Nemzeti alaptanterv 2020, a Digitális Oktatási Stratégia, a Digitális Gyermekvédelmi Stratégia és az Európai Bizottság Digitális Oktatási Cselekvési Terve. A dokumentumok összevetésének célja annak igazolása, hogy a hatályos alaptanterv alkotói milyen alapelvek mentén értelmezték a médiaműveltséget, a vonatkozó hazai és nemzetközi oktatási szabályozásokból milyen elemek és hogyan kerültek áttemelésre. A felvetett kutatói kérdésekre az alábbi lényeges megállapítások tehetők.

A médiaműveltség és a médiaértés témakörei, illetve ismeretei a 2020-as Nemzeti alaptantervben több műveltségi területhez is kapcsolódnak, tehát a közoktatás első 10 osztályában az összes tantárgy kerettanterveinek kimeneti követelményei kiegészültek a digitális kompetencia fejlesztését támogató

elemekkel. Ennek szükségességére még a Digitális Oktatási Stratégia hívta fel a figyelmet, tehát ez a szemlélet tárgyiasult.

A közoktatás 1–10. évfolyamán már nem szerepel önálló tantárgyként a mozgóképkultúra és médiaismeret, így már nem növeli jelentősen a gyermekek és a pedagógusok terheit. Erről a szándékról, és a megvalósítás lehetséges formájáról a Digitális Gyermekvédelmi Stratégiában olvashattunk, ez köszön vissza a hatályos oktatási szabályozásban.

A közoktatás első 10 évfolyamában a mozgóképkultúra és médiaismeret tárgyhoz sorolt korábbi tartalmak megosztásra kerültek a Vizuális kultúra 1–10., a Digitális kultúra 3–11., illetve a Mozgóképkultúra és médiaismeret 11–12. évfolyamainak tárgyai között. A médiaműveltséggel és a médiaértéssel, illetve a tudatos médiahasználattal kapcsolatos ismeretek és fejlesztési területek az életkori sajátosságok figyelembevételével kerültek besorolásra. Ez a szemlélet is a Digitális Gyermekvédelmi Stratégia leiratához áll legközelebb, ezt veszi alapul.

A tanulók 17–18 éves korukig a legkülönbözőbb tanórákon többnyire nem a szakképzett médiaoktatóktól kapnak ismereteket a médiafolyamatok, a médiahatások, illetve a médiaszövegek, illetve a médiában megjelenő erőszak jelenségének kritikai értelmezéséről;

A különböző tárgyak kimeneti követelményeinek összegzéséből az látszik, hogy a médiát az egyénre gyakorolt negatív, veszélyes hatásai felől ítéli meg, tehát igen erősen érvényesül a Digitális Gyermekvédelmi Stratégia szemlélete.

A tanterv egészéből kimarad ugyanakkor, hogy a médiát a használók miként alakítják, hogyan veszik birtokba és használják saját igényeik szerint ismeretek megszerzésére, játékra, tanulásra, szórakozásra vagy más egyébre.

KONKLÚZIÓ

Már a 2010/2011-ben lefolytatott kutatásunk is igazolta, hogy a 14–18 éves tanulók médiaműveltségének különbségei olyan háttérváltozókkal magyarázhatók, mint pl. a médiaoktatáshoz való hozzáférés, a válaszadók neve, illetve a médiatechnológiák széles körű hozzáférése (HERZOG). A mozgóképkultúra és médiaismeret tárgy közoktatásbeli helyzete már ekkor is bizonytalan volt, alacsony társadalmi, szakmai presztízzsel. A négy oktatási dokumentumra kiterjesztett összehasonlító elemzés eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy a jelenlegi keretek között a tárgy súlypontja tovább gyengült. Az alacsony óraszám, az integratív jelenlét, valamint a kevés szakképzettséggel (és sokszor hiányos kompetenciával) rendelkező pedagógus nem tudja maradéktalanul médiatudatosságra nevelni a tanulókat.

A digitális környezet térhódítása miatt a pedagógusok nehéz helyzetben vannak: a tanárképzés egészében még kiforratlan, hogy miként kezeljék a médiaműveltség, ezen belül a médiatudatosságra nevelés területét, illetve teljes körűen ahhoz sem kapnak módszertani útmutatást, hogy miként tudják az oktatás során aktívan és biztonságos módon alkalmazni a médiát.

Elgondolkodtató, hogy a hatályos közoktatási alaptantervben nem csupán túlhangsúlyozott a digitális kompetencia fejlesztési igénye, hanem egyenértékűnek fogja fel a kiemelt jelentőségű médiaműveltséggel és médiatudatossággal. Ugyanakkor az már inkább elszomorító, hogy a médiát alapvetően az egyénre gyakorolt negatív és veszélyes hatásai felől közelíti meg. Csupán azt látjuk biztatónak, hogy heti egy órában még szerepel a tantárgyak között, és nem került teljesen kivezetésre.

Azt gondoljuk, hogy mivel a közoktatás első 10 évfolyamán az összes kerettanterv kimeneti követelményében megnevezésre került a médiaértés, a médiaműveltség és a digitális kompetencia fejlesztésének célja, így a tanárképzésben a jövőben már nem elkerülhető, hogy elméleti és gyakorlati síkon is foglalkozzanak az ide tartozó ismeretekkel.

Összességében úgy véljük, hogy érdemes a non-formális tanulási környezetek nyújtotta lehetőségeket kihasználni e téren, hiszen hazánkban a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) által életre hívott Büvösölgy médiaértés-oktató központok kezdeményezése jól támogatja e folyamatot, jó gyakorlatként tekinthetünk rá. Ingyenes élményszerű programokkal segíti a médiaértés oktatását a 9–16 évesek körében, az e terület megértését segítő szimulációkat, nyári táborokat és a tanév során látogatható autentikus tanulási környezetet kínálva segíti a médiaműveltség minél hatékonyabb fejlesztését, jelenleg Budapesten, Sopronban és Debrecenben.

IRODALOMJEGYZÉK

- CARRETERO, Stephanie; VUORIKARI, Riina; PUNIE, Yves. 2017. The digital competence framework for citizens. Publications Office of the European Union.
- CHARLTON, Emma 2019. How Finland is fighting fake news – in the classroom. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/agenda/2019/05/how-finland-is-fighting-fake-news-in-the-classroom/> (2020. 10. 27.)
- COM: Az Európai Bizottság Digitális Oktatási Cselekvési Terve Brüsszel, 2018. 1. 17. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:52018DC0022> (2020. 10. 27.)
- COMMONSENSE Media literacy poster. <https://www.commonsense.org/education/posters> (2020. 10. 27.)

- DIGITÁLIS GYERMEKVÉDELMI STRATÉGIA 1488/2016. (IX.2.) kormányhatározat <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/dgys-magyarorszag-digitalis-gyermekvedelmi-strategiaja> (2020. 10. 27.)
- DIGITÁLIS OKTATÁSI STRATÉGIA 1536/2016. (X. 13.) kormányhatározat <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/tartalom/dos-magyarorszag-digitalis-oktatasi-strategiaja> (2020. 10. 27.)
- Európai Bizottság: IKT a munkához: Digitális készségek a munkahelyen, 2016. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/ict-work-digital-skills-workplace> (2020. 10. 27.)
- HERZOG Csilla–RACSKO Réka 2017. A médiatudatosság fejlesztésének lehetőségei a digitális átállás korában. In: Nádasi, András (szerk.) *Agria Media 2017: „A digitális átállás a tanulást élménnyé teszi”* EKE Líceum Kiadó, Eger. 27–33. http://real.mtak.hu/88662/1/Herzog_Racsko.pdf (2020. 10. 27.)
- HERZOG Csilla–RACSKO Réka 2011. Hol tart a hazai médiaoktatás? A tizenévesek médiaműveltségének empirikus vizsgálata a tudatos médiahasználat és kritikus médiafogyasztás vonatkozásában. In: *Oktatás-informatika* <http://www.oktatas-informatika.hu/2012/07/herczog-csilla-racsko-reka-hol-tart-a-hazai-mediaoktatasa-tizenevesek-mediamuveltesegek-empirikus-vizsgalata-a-tudatos-mediahasznalates-kritikus-mediafogyasztas-vonakozasaban/> (2020. 10. 27.)
- HERZOG Csilla–RACSKO Réka 2013: A 14–18 éves tanulók médiatudatosságának empirikus vizsgálata és fontosabb eredményei. In: Karlovitz János (szerk.) *Tanulmányok az emberi gondolkodás tárgykörében*, <http://www.irisro.org/inter2013magyar/002HerzogCsilla-RacskoReka.pdf> (2020. 10. 27.)
- HERZOG Csilla 2012. A médiaműveltség és a médiahasználat vizsgálata a 14–18 éves tanulók körében. Disszertáció. Szeged: Szegedi Tudományegyetem.
- IPSOS & THE TRUST PROJECT 2020. The future of trust in media: graphic reference report. A global advisor survey. URL: <https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/publication/documents/2020-10/future-of-trust-in-media-graphic-reference-report.pdf> (2020. 10. 27.)
- JENKINS, Henry 2007. Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century (Part One). *Nordic Journal of Digital Literacy*, 2(01), 23–33.
- KOLTAY Tibor 2016. Médiaműveltség, digitális bennszülöttek: a mítoszok vége? In: *Iskolakultúra*, 2016/1. szám 102–109.
- KOVÁCS Balázs 2020. A magyarok tizede egyáltalán nem ellenőrzi a hírek megbízhatóságát. Ipsos. <https://www.ipsos.com/hu-hu/magyarok-tizede-egyaltalan-nem-ellenorzi-hirek-megbizhatosagat> (2020. 10. 27.)
- LESSENSKI, Marin 2018. Common sense wanted resilience to ‘post-truth’ and its predictors in the new media literacy index. Open Society Institute–Sofia. In: <https://osis.bg/?p=3356&lang=en> (Letöltés: 2020. 10. 27.)
- NAGY Krisztina 2016. Literacy és felhasználói tudatosság. In: *Infokommunikáció és jog*. 2016/1. (65.), 17–21 <https://infojog.hu/nagy-krisztina-literacy-es-felhasznaloi-tudatosság-20161-65-17-21-o/> (2020. 10. 27.)

NEMZETI ALAPTANTERV 5/2020. (1.31.) kormányrendeletet. <https://magyarkozlony.hu/dokumentumok/3288b6548a740b9c8daf918a399a0bed1985db0f/letoltes> (2020. 10. 27.)

RACSKO Réka 2017. Digitális átállás az oktatásban. Budapest: Gondolat Kiadó

SZITÁS Péter 2020. Mit kezdjünk a médiával a fake-news korában? Barankovics Alapítvány. In: <https://barankovics.hu/mit-kezdjunk-a-mediaval-a-fake-news-koraban/> (2020. 10. 27.)

SZŐKE–MILINTE Enikő 2014. A kritikai tudatosság alakításának lehetőségei a mozgóképkultúra és médiaismeret oktatásban. In: Torgyik Judit (szerk.) Sokszínű pedagógiai kultúra. <http://www.irisro.org/pedagogia2014januar/0403SzokeMilinteEniko.pdf> (2020. 10. 27.)

SZÜTS Zoltán 2018. Online: Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei. Budapest: Wolters Kluwer

SZÜTS Zoltán 2014. Szellem a gépben: Hálózati irodalomtudomány. Budapest, Kosuth Kiadó.

Transformation of Media Literacy in the Age of Networks: Analysis from the Perspective of Public Education

In the age of networks, media awareness is gaining a new meaning, as the media is pluralized, content consumption increases significantly due to information hunger (24/7), the competencies and abilities of the rising generations change significantly due to the pictorial turn. One of the key issues in the digital transformation is how we can use the internet, especially young people, safely, consciously, and in a value-creating way. (Digital Child Protection Strategy) Preparing for this also brings new challenges for education. The expectation of responsible behavior in the digital space sheds new light on the concept of media literacy. It adds several new elements, such as emphasizing negative phenomena in digital content consumption and their interpretation, explanation, and preventive development (e.g., cyberbullying, information overload, addictions, digital stress, human hacking). Our study aims to highlight the main features of digital and network culture resulting from digital transformation, the results of current surveys, changes in the content of the concept of media literacy, and new areas. In our research, we examine the currently valid Hungarian and EU strategies (Digital Education Strategy, Digital Child Protection Strategy, EU Digital Education Action Plan) and education regulation documents (Nat2020) using the method of content analysis and inductive coding to determine whether the concept of media literacy is metamorphic. With the entry into force of the new National Core Curriculum in Hungary, the subject of moving image culture and

media literacy will be removed from the public education system. However, its content elements play an increasingly important role in the (digital) well-being of society.

Keywords: *media literacy, digital transformation, document analysis, Nat2020*

Metamorfoza medijske pismenosti u dobu mreža: analiza perspektive opšteg obrazovanja

U doba društvenih mreža medijska pismenost dobija novo značenje, budući da su se mediji umnogostručili, a potrošnja različitih sadržaja se izuzetno povećala usled “gladi” za informacijama (24/7), a kompetencije i sposobnosti dolazećih generacija se značajno menjaju zbog uticaja vizuelnih sadržaja, čemu doprinose i svima dostupne društvene mreže, kao i internet. Jedno od ključnih pitanja u vezi digitalne transformacije predstavlja dilema kako da koristimo internet bezbedno, što se posebno odnosi na mlade, i kako svesno da ga koristimo na način koji stvara vrednosti. (*Digitalna strategija zaštite dece*) Priprema za ovu strategiju donosi i nove izazove za obrazovanje. Očekivanje odgovornog ponašanja u digitalnom prostoru baca novo svetlo na pojam medijske pismenosti i dodaje niz novih elemenata, kao što su negativne pojave u potrošnji digitalnih sadržaja i njihovo teško tumačenje, objašnjenje i preventivni razvoj (na primer digitalno zlostavljanje, preopterećenost informacijama, zavisnosti, digitalni stres, hakovanje ljudi). Cilj naše studije je da istakne glavne karakteristike digitalne i mrežne kulture koje proističu iz digitalne transformacije, da prikaže rezultate trenutnih istraživanja, kao i da se koncentriše na promene u sadržaju koncepta medijske pismenosti i nova područja. U našem istraživanju, na osnovu aktuelnih mađarskih i EU strategija (*Strategija digitalnog obrazovanja, Strategija digitalne zaštite dece, Akcioni plan digitalnog obrazovanja EU*) i dokumenata o regulaciji obrazovanja (*Nat2020*), ispitujemo koncept medijske pismenosti. Tema je posebno aktuelna, budući da će stupanjem na snagu novog nacionalnog osnovnog kurikulumu u Mađarskoj, medijska pismenost kao predmet biti uklonjena iz javnog obrazovnog sistema, ali će njegovi sadržajni elementi igrati sve značajniju ulogu u društvenom (digitalnom) blagostanju.

Ključne reči: *medijska pismenost, digitalna transformacija, analiza dokumenata, Nat2020*